

Het interbellum – deel 2:
de opkomst van het fascisme en het nationaalsocialisme

HAVO/VWO

Inhoudsopgave:

Inleiding:	1
Hoofdstuk 1: Het fascisme in Italië	2
Hoofdstuk 2: Het nationaalsocialisme in Duitsland	6
Kenmerken fascisme & nationaalsocialisme:	12
Begrippenlijst:	14
Vaardigheden:	16
Stappenplan cartoons:	17
Tekstvragen:	18

Inleiding thema: De Korte 20ste Eeuw

De periode tussen 1914 en 1991 noemt men ook wel “De Korte 20ste Eeuw.” Men laat de vorige eeuw dan beginnen in 1914 (het begin van de Eerste Wereldoorlog) en eindigen in 1991 (de ondergang van de Sovjet-Unie). Binnen dat tijdperk kunnen we vier perioden onderscheiden:

- De Eerste Wereldoorlog (1914-1918)
- Het interbellum: de tijd tussen het eind van de Eerste Wereldoorlog en het begin van de Tweede Wereldoorlog: 1918-1939.
- De Tweede Wereldoorlog: 1939-1945 en
- De Koude Oorlog: 1945-1991.

De tijd tot het begin van de Eerste Wereldoorlog hoort dan bij de 19e eeuw, de tijd na 1991 bij de 21e eeuw.

Totalitaire ideologieën

In dat interbellum ontwikkelen zich drie totalitaire regeringsvormen: het communisme, het fascisme en het nationaalsocialisme. *Totalitair* wil zeggen: de inwoners van het land moeten denken en handelen zoals de machthebbers dat willen: er is nauwelijks persoonlijke vrijheid.

Twee conflicten

Beide totalitaire staatvormen komen in die korte 20ste eeuw in conflict met een andere ideologie: de democratie. De Tweede Wereldoorlog is een strijd tussen fascisme & nationaalsocialisme versus democratie & communisme. Het fascisme en nationaalsocialisme verdwijnen daarna als staatsvorm.

Meteen na de Tweede Wereldoorlog breekt een nieuwe strijd uit: de Koude Oorlog. De Verenigde Staten (democratie) en Sovjet-Unie (communisme) strijden om de hoogste macht in de wereld. De strijd wordt beslist in 1991 als de Sovjet-Unie uiteenvalt.

Op dat moment komt de democratie in ieder geval in de westerse wereld als overwinnaar uit de strijd en kan de nieuwe 21^e eeuw beginnen.

Fascisme

In het vorige katern hebben we kennis gemaakt met het communisme en de ontwikkeling hiervan in Rusland. In dit katern staat het **fascisme** en het **nationaalsocialisme** centraal. Benito Mussolini en Adolf Hitler spelen hierin de hoofdrol. Allebei droomden ze van een groot rijk. Mussolini over het herleven van het Romeinse Rijk, Hitler van een Derde Rijk. Om hun ideaal waar te maken was totale controle van de staat over de maatschappij van belang. Mussolini's uitspraak ‘alles binnen de staat, niets buiten de staat, niets tegen de staat’, vat dit goed samen. Hun uiteindelijke ideaal werd niet verwezenlijkt, maar beiden vestigden wel een **totalitaire staat**. In hoofdstuk 1 staat het Italiaanse fascisme centraal. In hoofdstuk 2 komt het Duitse **nationaalsocialisme** aan bod. Twee ideologieën die veel overeenkomsten hebben, maar ook een aantal verschillen. Hoofdstuk 2 is tevens een voorbereiding op het hoofdstuk over de Tweede Wereldoorlog.

Hoofdstuk 1: Het fascisme in Italië

Het fascisme kwam vlak na de Eerste Wereldoorlog in Italië op. Weliswaar behoorde Italië tot de overwinnaars (samen met Engeland en Frankrijk), Italiaanse soldaten waren teleurgesteld omdat de oorlog Italië weinig opleverde. Door de geallieerden was 'royale' gebiedsuitbreiding beloofd, maar in werkelijkheid stelde dit weinig voor (ze kregen alleen Zuid-Tirol en Istrië). Grote werkloosheid onder de soldaten zorgde voor nog meer frustratie. Hierdoor sloten vele soldaten zich aan bij **knokploegen** en gingen de straat op waar ze socialistische en communistische arbeiders intimideerden. In grote steden als Rome, Napels en Milaan kwam het dikwijls tot bloedige botsingen waarbij de soldaten hun dolken gebruikten tegen de arbeiders. Ook betogingen en bijeenkomsten van arbeiders werden vaak verstoord door de knokploegen. In 1919 sloten ook rechts-radicalen studenten en middelbare scholieren zich aan bij de knokploegen en gingen de militante voorhoede van de fascistenvormen. Ze vielen op door hun zwarte hemd en dolk en werden daarom **'zwarthemden'** genoemd.

Afbeelding 1

De militante (strijdlustige) voorhoede van de fascistenvormen, te herkennen aan hun zwarte uniform.

1. Fascistische beweging

In 1919 richtte Benito Mussolini (1883-1945) de fascistische beweging 'Fasci Italiani di Combattimento' op. *Combattimento* sloeg op de knokploegen (ook wel vertaald als strijdbroeders) die Mussolini te pas en onpas inzette. Het woord fasci (waar het woord fascisme van afgeleid is) stamt van het Latijnse woord *fasces*. De fasces was een bundel twijgen met daarin een bijl (zie afbeelding hiernaast). In het Romeinse Rijk was dit het teken van de macht van de staat.

Benito Mussolini was voor de Eerste Wereldoorlog hoofdredacteur van het socialistische partijblad *Avanti!* (voorwaarts). Hij was toen al van mening (in tegenstelling tot vele socialistenvormen) dat geweld een gerechtvaardigd middel was om politieke oplossingen door te voeren. De Eerste Wereldoorlog zag hij dan ook als middel om een socialistische revolutie te ontketenen. Door zijn opvattingen werd hij gedwongen op te stappen bij het blad. In 1914 startte

Mussolini een eigen krant, 'Il Popolo d'Italia' (het Italiaanse Volk). Deze krant had een sterk nationalistisch karakter. In de Eerste Wereldoorlog werd Mussolini als vrijwilliger naar het Oostenrijk-Hongaarse front gestuurd. Hij raakte in 1917 gewond waarna hij niet meer deel kon nemen aan de oorlog.

2. Anti-partij

In december 1920 werd de fascistische beweging een politieke partij (Partito Nazionale Fascista) die steeds meer aanhang kreeg uit alle lagen van de bevolking: nationalisten, oud-strijders, maar ook kleine middenstanders en misdadigers. Ze hadden een aantal zaken gemeenschappelijk; ze waren *tegen* veel dingen. De fascisten waren tegen de arbeidersklasse, tegen de liberale staat en tegen democratie. Daarom werd de fascistische partij ook wel een **anti-partij** genoemd. De fascisten streefden naar een nationalistische en totalitaire staat met één leider. Dat dit bereikt moest worden met behulp van geweld, kon de fascisten niets schelen. Bij het fascisme heiligt het doel de middelen. Of zoals Mussolini zei: "het fascisme is principeloos en dient om de macht te veroveren". De andere kenmerken van het fascisme vind je op pagina 12. Mussolini legde de nadruk op nationale eenheid, militaire waarden en haat tegen het communisme.

Afbeelding 3
Rome, 28 oktober 1933. Mussolini rijdt voorop. De parade is ter ere van de opening van de Via dei Fori Imperiali. Deze belangrijke weg loopt van Piazza Venezia naar het Colosseum. De weg werd aangelegd in opdracht van Mussolini.

3. Mussolini grijpt de macht

Het lukte de fascisten niet om via politieke weg aan de macht te komen. De politieke toekomst van Italië zou niet door verkiezingen of door het parlement worden bepaald, maar door geweld en op straat. Het geweld van de fascisten tegen socialisten en communisten werd vanaf 1920 steeds heviger. Leiders van socialistische partijen werden mishandeld en soms zelfs doodgeknuppeld. Kantoren van socialistische en communistische kranten werden in brand gestoken (onder andere van *Avanti!*). De

regering zag machteloos toe. In oktober 1922 gingen de fascisten in verschillende Italiaanse steden de straat op. Er braken rellen uit en openbare gebouwen werden bezet. De fascisten grepen in diverse Italiaanse steden de macht. Op 28 oktober 1922 vertrokken de fascisten naar Rome. Uit vier verschillende richtingen marcheerden ze naar de hoofdstad en dreigden deze vervolgens in te nemen. Dit was de beroemde Mars op Rome. Koning Victor Emmanuel III was bang voor een burgeroorlog (of misschien bang voor de militaire kracht van de fascisten?¹) en bood Mussolini op 30 oktober het premierschap aan. Mussolini zat op dat moment in Milaan, voor het geval de mars mislukte. Hij vertrok meteen naar Rome en kreeg van de koning de opdracht een nieuwe regering te vormen. De fascisten (een minderheid in het parlement) waren onder dreiging van een staatsgreep, maar formeel op wettige wijze, in de regering gekomen.

Mussolini ging de eerste jaren voorzichtig te werk. Hij en zijn fascistische partij moesten de conservatieven te vriend houden waarmee ze samen een regering vormden. Na alle onrust wilde Mussolini de rust laten terugkeren in Italië. Dit was lastig want de fascistische knokploegen bleven bloedige aanvallen plegen op hun tegenstanders. Velen waren teleurgesteld in Mussolini omdat hij veel te gematigd was. Maar Mussolini was wel degelijk bezig van Italië een fascistische staat te maken. Hij richtte een fascistische jeugdbeweging op (de Balilla), waarin het nationalisme een grote rol speelde. In januari 1925 schafte Mussolini de democratie af: vrije verkiezingen werden afgeschaft, de oppositie werd ontbonden en alleen fascistische kranten werden nog toegestaan. Italië werd een **eenpartijstelsel** met Mussolini als **de Duce**. De leider die gehoorzaamd diende te worden.

Afbeelding 4

Propagandaposter van de Fasci di Combattimento (fascistische beweging) uit de jaren dertig. In de poster is een foto van Mussolini gemonteerd. De Duce spreekt zijn beroemde woorden: Credere, Obbedire, Combattere (geloof, gehoorzaam, vecht).

¹ Er werd de koning verteld dat er een groep van 1.000.000 fascistische strijders aan de poorten van Rome stond. In werkelijkheid waren het er een stuk minder.

4. Totalitair Italië

Mussolini wilde dat iedereen de staat gehoorzaamde. Volgens hem stond het individu in dienst van de samenleving en niet omgekeerd. De staat moest machtig zijn en overal en altijd kunnen ingrijpen. Om te bereiken dat iedereen de staat gehoorzaamde moest de staat het denken en voelen van de bevolking controleren. Iedereen moest meewerken aan de opbouw van de fascistische staat, want dat was de enige weg naar een betere toekomst. Italië werd totalitair. Door het gebruik van **propaganda** en censuur kon de staat het volk indoctrineren (zie afbeelding 4 en 5). Italië werd uiteindelijk niet de totalitaire staat die Mussolini voor ogen had. Het leger, de kerk en het bedrijfsleven bleven voor een groot deel zelfstandig. Het herleven van het Romeinse Rijk bereikte Mussolini al helemaal niet. Het enige land dat Italië (met moeite) in 1936 veroverde was Ethiopië. In 1941 werd Ethiopië door de Britten op de Italianen veroverd. Ook kwam er tijdens de Tweede Wereldoorlog een einde aan Mussolini's heerschappij. In de zomer van 1943 werd hij afgezet en in 1945 werd hij samen met zijn maîtresse² vermoord.

Afbeelding 5: *het hoofdkwartier van Mussolini met fascistische propaganda (1934). Si betekent 'ja', oftewel: gehoorzaam de leider!*

² Maîtresse: Clara Petacci was de buitenechtelijke geliefde (minnares) van Mussolini.

Hoofdstuk 2: Het nationaalsocialisme in Duitsland

In het naoorlogse Duitsland van 1919 heerste chaos en revolutiedreiging. Tussen communistische (links) en nationalistische (rechts) veteranen braken dikwijls gevechten uit. Duitsland was aan het einde van WOI een parlementaire democratie geworden. Door de grote onrust in Berlijn kwam het parlement bijeen in de stad Weimar, vandaar de naam 'Weimarrepubliek'. Door honger, armoede en grote werkloosheid ontstond er grote ontevredenheid onder de bevolking. Velen gaven de democratische regering de schuld van de slechte omstandigheden. Ook het verlies van de oorlog werd neergelegd bij de nieuwe regering. De legerleiding had kort voor de overgave (van WOI) de macht aan de regering overgedragen. Deze had de overgave getekend en uiteindelijk ook de Vrede van Versailles. Hiermee werd de **dolkstootlegende** geboren. Conservatieven en militairen legden de schuld van het verlies van de oorlog bij de Republiek van Weimar. Deze had immers voor de vrede getekend. Duitsland was volgens deze groepen verraden door de democraten (voornamelijk socialisten en Joden), zij hadden het leger 'in de rug gestoken' (vandaar de dolkstoot), terwijl er nog kans was de oorlog te winnen (zie afbeelding 6).

Afbeelding 6

1. Onrust tussen rechts en links

In 1919 probeerden communisten de macht te grijpen. De regering riep de hulp van het leger en van de **vrijkorpsen** in en de Spartakistenopstand werd neergeslagen. De leiders van de opstand, Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg, werden na hun arrestatie vermoord. In 1920 probeerde de rechts-extremistische doctor Kapp met hulp van een aantal hoge officieren en een vrijkorps een **coup** te plegen. Deze 'Kapp-putsch' mislukte door massale stakingen. In deze jaren twintig was er voortdurend straatgeweld tussen rechtse vrijkorpsen en linkse knokploegen. De Weimarrepubliek leek onder het geweld en de chaos te bezwijken. Ook de relatie met Frankrijk stond onder druk. Doordat Duitsland in 1922 achterbleef met de herstelbetalingen, bezetten Franse soldaten het Ruhrgebied. Veel Duitsers ervoeren dit als vernederend.

Na 1923 volgden onverwacht jaren van welvaart. Door Amerikaanse leningen bloeide de Duitse economie en kreeg de bevolking weer vertrouwen in de politiek. De Weimarrepubliek trad zelfs toe tot de Volkenbond (tot 1936). De bloei mocht niet lang duren, want met de ineenstorting van de Amerikaanse beurs in oktober 1929 kwam er een einde aan de Duitse welvaart. Miljoenen mensen verloren hun baan en daarmee keerde de armoede terug. De burger verloor wederom het vertrouwen in de regering. Eén van de weinige bewegingen die kon profiteren van de crisis, waren de nationaalsocialisten. Hun aanhang groeide in deze crisistijd.

2. Opkomst van het nationaalsocialisme

De woede over het Dictaat van Versailles en de economische malaise van de jaren dertig waren een goede voedingsbodem voor het nationaalsocialisme (= **nazisme**). Het nationaalsocialisme ontstond rond 1918 en had veel overeenkomsten met het fascisme. Ook het nationaalsocialisme was tegen de parlementaire democratie en streefde naar een bestuur met één leider. In 1920 richtte Adolf Hitler (1889-1945) de Nationaalsocialistische Arbeiderspartij (NSDAP) op. De veteraan bleek groot talent te hebben om het publiek op te zwepen. Door Hitlers toespraken en de ideeën van de partij groeide de aanhang snel.

3. 'Bruinhemden'

In 1923 probeerde Hitler naar Italiaans voorbeeld een mars op Berlijn te organiseren. De coup mislukte en Hitler werd gearresteerd. In de gevangenis schreef Hitler het boek *Mein Kampf* (mijn strijd). Hierin legde hij zijn ideeën uit en ook de manier waarop hij die wilde verwezenlijken. In het katern over WO II komen we daar op terug. Na een jaar kwam Hitler vrij en was hij opnieuw van plan aan de macht te komen. Ditmaal niet door een coup, maar op democratische wijze. Hij hield vurige toespraken en beloofde Duitsland machtig te maken. Op nazi-bijeenkomsten waar Hitler sprak verschenen vaak linkse tegenstanders om de toespraken te verstoren. Om tegen deze tegenstanders op te treden werd de **Sturmabteilung** (SA) opgericht. De SA was de gewapende afdeling van de NSDAP en moest Hitler beschermen (privéleger). De leden van de SA waren te herkennen aan hun bruine uniform, vandaar de naam '**bruinhemden**'. De bruinhemden werden in de jaren twintig en begin jaren dertig ook ingezet om straatterror uit te oefenen. Communisten, sociaaldemocraten en Joden werden geïntimideerd en in elkaar geslagen. Deze bruinhemden zijn qua uniform en doel te vergelijken met de 'zwarthemden' van Mussolini.

4. Hitler wordt rijkskanselier

De nationaalsocialisten konden profiteren van de economische crisis van 1929. De bevolking was de democratische regering zat en in 1932 werd NSDAP de grootste partij van Duitsland. In januari 1933 werd Hitler tot **rijkskanselier** benoemd. President Hindenburg had in eerste instantie geweigerd Hitler te benoemen tot rijkskanselier. Maar in januari 1933 steunden de conservatieve partijen Hitler, in de hoop met hem hun voordeel te kunnen doen. De president gaf toe, maar zijn angst dat Hitler dictatoriaal zou worden bleek uit te komen. Hitler wilde op korte termijn zoveel mogelijk macht verwerven. Hierbij werd hij geholpen door de Rijksdagbrand³ op 27 februari. Hitler beschuldigde zonder enige vorm van bewijs de communisten hiervan: 'Als de communisten dat gedaan hebben, *waar ik niet aan twijfel*, dan zij God hun genadig!'⁴ Het gaf hem de aanleiding tot de noodverordening 'Zum Schutz von Volk und Staat' (ter bescherming van volk en staat). Met deze verordening verkreeg Hitler vergaande bevoegdheden om de rust in Duitsland te herstellen. Onder andere het recht op vrije meningsuiting en persvrijheid werd ingetrokken. Na de verordening werden diverse mensen gearresteerd; communisten, vakbondsleiders, maar ook Rijksdagafgevaardigden werden vastgezet.

Afbeelding 7

De Rijksdagbrand in Berlijn op 27 februari 1933. Het Rijksdaggebouw brandde grotendeels af. De Nederlandse communist Marinus van der Lubbe werd hiervoor geëxecuteerd.

Om nog meer macht te verkrijgen wilde Hitler de grondwet wijzigen. Hiervoor had hij tweederde van de stemmen nodig. In maart 1933 werden wederom verkiezingen uitgeschreven. Hitler behaalde 43,9 procent van de stemmen. Dit was geen absolute meerderheid en al helemaal niet genoeg om de grondwet te wijzigen. Door intimidatie en bedreiging lukte het Hitler toch om de Rijksdag in te laten stemmen met een **machtigingswet** (bij deze stemming waren 109 afgevaardigden niet aanwezig omdat zij gevangen zaten, gevlucht of zelfs vermoord waren). Door deze wet verkreeg de regering (lees Hitler) vier jaar lang de macht. Hitler kon nu wetten uitvaardigen

³ Rijksdag = het Duitse parlement tot 1945

⁴ Haffner, S., *Het verhaal van een Duitser 1914-1933* (Amsterdam 2002) 116.

zonder dat hij goedkeuring nodig had van het parlement. De eerste stap die Hitler zette naar een Germaanse staat was de boycot van Joden (1 april 1933). Duitsers mochten hun inkopen niet meer bij joodse winkels doen en joodse advocaten en artsen werden geboycot. SA-patrouilles controleerden of de boycot nageleefd werd. Ook lieten de eerste tekenen van de totalitaire staat zich zien door boekverbrandingen. De nazi's stonden alleen nog 'Blut- und Boden'-literatuur toe. Boeken van joodse schrijvers en andere 'ongewenste' auteurs zoals Karl Marx, Erich Maria Remarque en H.G. Wells werden verbrand. Dit gebeurde bijvoorbeeld op 10 mei 1933 voor het gebouw van de Berlijnse Opera.

Afbeelding 8: In onderstaande tabel is te zien dat de nazi's aanvankelijk maar weinig stemmen kregen en maar een beperkt aantal afgevaardigden in het parlement hadden. In 1932 daalde hun aanhang zelfs. De nazi's behaalden nooit een echte meerderheid, ook niet toen Hitler in 1933 aan de macht kwam.

Datum	Nazistemmen in procenten	Gekozen kamerleden	Stemmen in miljoenen
20 mei 1928	2,6%	12	0,81
14 september 1930	18,3%	107	6,41
31 juli 1932	37,3%	230	13,75
6 november 1932	33,1%	196	11,74
5 maart 1933	43,9%	288	17,28

Bron: Gluck Wood, A., *Holocaust; de gebeurtenissen en hun invloed op de gewone mensen* (Londen 2007) 36.

5. Totalitair Duitsland

Vrij snel nadat Hitler de macht voor vier jaar in handen kreeg, verbood hij alle partijen. Ook Duitsland werd een éénpartijstelsel waarin de NSDAP als enige partij werd toegestaan. Na de dood van president Hindenburg (1934) kreeg Hitler alle macht in handen. Hitler werd de **Führer** van Duitsland. Naast een verbod op alle partijen, zuiverde hij zijn eigen partij. Tijdens de **Nacht van de Lange Messen**, 30 juni 1934, werd in opdracht van Hitler de top van de SA vermoord door de **Schutzstaffel** (oorspronkelijk persoonlijke lijfwacht van Hitler). De SA was opgericht om de NSDAP aan de macht te helpen en tegenstanders te intimideren. Nu Hitler zijn doel had bereikt was de SA overbodig geworden. Bovendien wantrouwde Hitler de

steeds machtiger wordende SA. Ernst Röhm, leider van de SA, wilde het leger vervangen door de SA. De leiding van de Wehrmacht (het Duitse leger) zag dit niet zitten en ook Hitler stond sceptisch tegenover deze plannen. Voor Hitler reden genoeg om 85 mannen om te laten brengen.

Van het volk werd verlangd zich in te zetten voor de staat. Er bestond geen individuele vrijheid en zelfs familiebanden waren ondergeschikt aan het belang van de staat. Er werden **massaorganisaties** opgericht die direct verbonden waren aan het nationaalsocialisme. Jongens moesten lid worden van de **Hitlerjugend**, meisjes van de **Bund Deutscher Mädel**. Deze organisaties hadden tot doel de jeugd tot goede nazi's op te voeden. De jongens leerden vechten en marcheren. Meisjes kregen scholing tot huisvrouw en werden voorbereid op het moederschap. Alle arbeiders dienden lid te worden van het *Arbeitsfront*. Dit was de enige vakbond die was toegestaan; de vakbonden werden **gelijkgeschakeld**. Er werd een ministerie van Propaganda opgericht, geleid door Jozef Goebbels. Het ministerie controleerde alle kranten, films en radio. Overal werd de bevolking geconfronteerd met het nationaalsocialisme. Het symbool van de nazi's (het hakenkruis) hing overal en tijdens massabijeenkomsten brachten honderdduizenden Duitsers de Hitlergroet. Bovendien speelde de radio ook een belangrijke rol bij de verspreiding van de nationaalsocialistische boodschap. Doordat de boodschap steeds werd herhaald was er sprake van **indoctrinatie**.

Afbeelding 9
*De
boekverbranding
in Berlijn op 10
mei 1933.*

Kritiek en verzet werden niet getolereerd in het totalitaire Duitsland. Tegenstanders werden in elkaar geslagen, naar kampen gestuurd of zelfs vermoord. Hitlers aanhang groeide nog altijd in de jaren dertig. De werkloosheid daalde flink omdat Hitler (tegen afspraken van het Verdrag van Versailles in) weer wapens en vliegtuigen ging produceren. Om de werkloosheid te bestrijden gaf Hitler bijvoorbeeld ook de opdracht snelwegen aan te leggen. Zo kregen veel werkloze Duitsers weer een baan en werd Hitler door veel Duitsers als een uitstekende leider gezien.

6. Rassenleer

Niet iedereen kon meeprofiten van de aantrekkende economie. Communisten, socialisten, Slaven (Oost-Europese volkeren) en Joden werden slachtoffer van Hitlers terreur. De nazi's vonden dat ze af moesten rekenen met de Joden. Zij waren de vijanden van het Germaanse ras, waar de Duitsers (zoals Hitler dat predikte) van afstamden. Hitlers uiteindelijke doel was om **Lebensraum** te creëren voor het Arische ras. Een groot verschil tussen Mussolini's fascisme en Hitlers nationaalsocialisme is dan ook: de rassenleer. Hitlers leer was sterk racistisch omdat hij uitging van de superioriteit van het Germaanse ras. Dit racisme uitte zich vooral in **antisemitisme**. Joden waren als specifieke groep het grootste slachtoffer van Hitler. Het is Hitler en zijn medewerkers gelukt om zo'n 6 miljoen Joden om te brengen in de Tweede Wereldoorlog, maar zijn droom van een Derde Rijk is nooit volledig uitgekomen. Daarover meer in de volgende paragrafen.

Afbeelding 10

Propaganda voor de 'Bund Deutscher Mädel'

Kenmerken fascisme & nationaalsocialisme

Hieronder staan de kenmerken van het fascisme opgesomd. De kenmerken gelden voor zowel het fascisme in Italië als het nationaalsocialisme in Duitsland. Als laatste worden de verschillen tussen het fascisme en het nationaalsocialisme besproken.

1. Het fascisme is *(ultra)nationalistisch*. De fascisten zijn in eerste plaats trots op hun vaderland en het belang van het volk staat voorop. Toch gaat het nog een stapje verder. Ze zien hun land als superieur en vinden het hun recht andere volkeren te overheersen.
2. *Het leidersbeginsel*. Het volk moet de leider gehoorzamen. Iedereen dient zich te houden aan de regels van de leider omdat hij weet wat goed is voor het volk. Kritiek wordt niet getolereerd. Mussolini liet zich *Duce* noemen en Hitler liet zich *Führer* noemen.
3. Het *belang van de eigen groep* wordt voorop gesteld. De groep, het volk, staat boven het belang van het individu.
4. Het fascisme gaat uit van de *ongelijkwaardigheid* van de mens. Dit geldt voor zowel de ongelijkwaardigheid binnen de staat, als erbuiten. De 'sterksten' moeten dan ook de leiding nemen.
5. Het fascisme is *totalitair*. De staat moet het leven van ieder mens regelen en controleren (dit geldt voor andere onderwijs, vrije tijd, werk, media etc). Fascisten bepalen en beheersen dus ook alle uitingen van cultuur in de staat. De staat moet bepalen wat goed en slecht is.
6. *Het verheerlijken van de daad*. Kracht en geweld staan centraal in de fascistische staat. Dit wordt vooral duidelijk in Hitlers uitspraak: 'In eeuwige strijd is de mensheid groot geworden, in eeuwige vrede gaat zij ten onder'. Ook in Italië was het fascisme vooral militaristisch. Geen woorden, maar daden.
7. Vrouwen hebben een *ondergeschikte en aparte plaats*. Vrouwen moeten veel kinderen voortbrengen en voor hun gezin zorgen. Het voortbrengen van kinderen was natuurlijk in het belang van het voortbestaan van de staat.
8. *Het fascisme is negatief*. Een kleine opsomming waar de stroming *tegen* is:
 - a. Parlementaire democratie: een democratie leidt volgens fascisten tot slap geklets. Wat een staat nodig heeft is een sterke leider en maar één partij.
 - b. Persoonlijke vrijheid (dus ook tegen liberalisme en kapitalisme).
 - c. Socialisten en communisten (fascisten gaan uit van ongelijkwaardigheid van de mens, communisme en socialisme juist van gelijkwaardigheid).

Verschillen tussen het fascisme en nationaalsocialisme

- a. Hitler gebruikte de staat tot *middel* van zijn doel: de overheersing door het Arische ras. Voor Mussolini was de staat heilig.
- b. De politiek van de nazi's was *radicaler* dan die van de Italiaanse fascisten. Binnen een paar jaar was het onderwijs, rechtspraak, massamedia en culturele instellingen in Duitsland gelijkgeschakeld. In Italië kwam dit minder snel en effectief van de grond.
- c. Het belangrijkste verschil is de *rassenleer* van de nazi's. Tot de kern van het nationaalsocialisme hoort de rassenleer. De nazi's gingen van de superioriteit van het Germaanse ras uit. Hiertoe behoorden geen Joden en zij werden gezien als de grote vijand van het Germaanse ras. In Italië stond de rassenleer niet centraal.

Let op: nationaalsocialisten hebben een hekel aan socialisten. De reden waarom zij zich nationaal *socialisten* noemen, was een truc van Hitler om aanhang te krijgen van Duitse arbeiders (die vaak socialistisch waren).

Welke fascistische kenmerken herken je op de poster?

Afbeelding 11

Begrippenlijst

Anti-partij: een partij die tegen veel dingen is. Bijvoorbeeld de fascistische partij van Mussolini was tegen de democratie, tegen persoonlijke vrijheid, tegen communisme, tegen socialisme etc.

Antisemitisme: Jodenhaat.

Bruinhemden: bijnaam voor de leden van de Sturmabteilung.

Bund Deutscher Mädel: Nationaalsocialistische jeugdorganisatie voor meisjes tussen de 14 en 18 jaar oud. Meisjes werd hun rol binnen de nazileer bijgebracht.

Censuur: het verbieden van bepaalde informatie.

Coup: een staatsgreep.

Dolkstootlegende: mythe van de Duitse legerleiding om de schuld van de nederlaag tijdens de Eerste Wereldoorlog bij de regering neer te leggen.

Eenpartijstelsel: hierbij is er in een land maar één politieke partij toegestaan.

Fascisme: verzamelnaam voor extreem-nationalistische ideologieën en stromingen, die geweld verheerlijken, antidemocratisch, anticommunistisch zijn en de nadruk leggen op krachtig leiderschap.

Gelijkschakeling: een aantal maatregelen die er voor moesten zorgen dat de NSDAP op alle gebieden de baas was. Voorbeelden: de pers kreeg een strenge censuur en kunstenaars werden gecontroleerd via de Kultuurkamer: een verplichte beroepsorganisaties.

Hitlerjugend: nationaalsocialistische jeugdorganisatie voor jongens tussen de 10 en 18 jaar. De jongens droegen uniformen en dolken bij zich en namen deel aan kampen, sportevenementen en kregen een semi-militaire opleiding. In 1939 werd het lidmaatschap van de Hitlerjugend voor elke Duitse jongen verplicht.

Indoctrinatie: een vorm van manipulatie door het systematisch en eenzijdig onderwijzen van aanvechtbare overtuigingen of opvattingen, met de bedoeling dat deze kritiekloos worden aanvaard.

Knokploegen: in Italië waren dit groepen mensen die buiten de wettelijke macht om met geweld zaken wilden regelen.

Lebensraum: het grondgebied (Oost-Europa) dat de Duitsers volgens de nazileer nodig hadden om te leven.

Machtigingswet: wet waarin werd vastgelegd dat de regering vier jaar lang zonder goedkeuring van de Rijksdag mocht regeren.

Massaorganisaties: organisaties waarbij grote massa's mensen aangesloten zijn. Voorbeelden van massaorganisaties van het totalitaire Duitsland waren: Hitlerjugend, BDM, en het Arbeitsfront. De organisaties moesten de opvattingen van het regime overbrengen op de bevolking.

Nacht van de Lange Messen: in de Nacht van de Lange Messen (30 juni 1934) werd in opdracht van Hitler de top van de SA vermoord, inclusief leider Ernst Röhm.

Nationaalsocialisme (=nazisme): variant van het fascisme. Het Duitse nationaalsocialisme verschilt met het Italiaanse fascisme omdat het de rassenleer vooropstelt (i.p.v. de staatsmacht). Het Slavische en joodse 'ras' waren in de ogen van nazi's minderwaardige volkeren.

Propaganda: manier om de mening van mensen te beïnvloeden. Of het verheerlijken van eigen land, eigen leiders, eigen cultuur en/of het zwartmaken van de tegenstander. Vaak door middel van pamfletten, spotprenten etc. waarbij de waarheid vaak geweld wordt aangedaan en (vermeende) fouten van de vijand uitvergroot worden.

Rijkskanselier: Duitse minister-president.

Sturmabteilung (SA): het partijleger van de NSDAP.

Schutzstaffel (SS): letterlijk: beschermeenheid. De SS was oorspronkelijk de persoonlijke lijfwacht van Hitler, maar werd een steeds grotere en machtiger organisatie; uiteindelijk was de SS verantwoordelijk voor rassenaangelegenheden en concentratiekampen.

Totalitair: systeem waarbij het individu volledig ondergeschikt is aan de staat.

Vrijkorpsen: groepjes bewapende mannen in Duitsland na WO I, vooral ontslagen soldaten: het leger werd bij het verdrag van Versailles ingekrompen. De Republiek van Weimar gebruikte de vrijkorpsen om revolutiepogingen neer te slaan. Maar de vrijkorpsen zorgden daarna voor veel onrust door hun gewelddadige strijd tegen bijvoorbeeld de communisten.

Zwarthemden: bijnaam voor de volgelingen van Mussolini, de fascistische knokploegen droegen zwarte kleding.

Vaardigheden

- ❖ **Oorzaak:** reden waarom iets gebeurt.
 - Directe oorzaak = aanleiding (ook wel de druppel die de emmer doet overlopen).
 - Indirecte oorzaak = oorzaken die pas later aan het licht komen en van tevoren dus niet kunnen worden aangewezen.
- ❖ **Gevolgen:** Gebeurtenissen of verschijnselen die voortvloeien uit een gebeurtenis of verschijnsel (de oorzaak).
 - directe gevolgen (vloeien rechtstreeks voort uit die oorzaak).
 - indirecte gevolgen (hebben via een omweg verband met die oorzaak).
- ❖ **Feiten:** iets dat vaststaat. Feiten zijn meestal te controleren. Het is niet te veranderen (objectief).
- ❖ **Meningen:** iets wat iemand vindt (subjectief). Mensen kunnen van mening verschillen, het is dus niet iets dat vaststaat.
- ❖ **Continuïteit en discontinuïteit:** Er zijn dingen in het leven die niet of nauwelijks veranderen. Bijvoorbeeld je karakter of het feit dat je makkelijk of moeilijk leert. Wat wel verandert is bijvoorbeeld je uiterlijk, wat je weet of je houding tegenover anderen. Als de geschiedenis zich zonder al te grote schokken ontwikkelt, is er sprake van continuïteit. We spreken van discontinuïteit als er een duidelijke (onverwachte) breuk in een ontwikkeling plaatsvindt.
- ❖ **Betrouwbaarheid & bruikbaarheid van bronnen:** Soms is het heel lastig te bepalen of een bron betrouwbaar of onbetrouwbaar is. Je moet verschillende dingen onderzoeken om hierachter te komen:
 - Wat voor een soort bron is het?
 - Uit welke tijd stamt de bron?
 - Wie is de auteur (nationaliteit, sekse etc.); wat is het uitgangspunt van de maker; was hij ooggetuige?
 - Waar gaat de bron over? Bevat het meningen, feiten. Is het objectief of subjectief?
 - Is de bron op een bepaalde groep gericht?
 - Wat is het doel van de bron? In veel gevallen dienen bronnen vaak het eigen belang van de auteur of maker.
 - Hoe verhoudt de informatie uit de bron zich tot de andere betrouwbare bronnen die je kent? Wanneer dit erg afwijkt is voorzichtigheid geboden.
- ❖ **representativiteit:** Daarmee wordt bedoeld: in hoeverre geeft de bron de mening weer van het grootste gedeelte van de betrokken mensen bij dat onderwerp?
Opmerking: bronnen zijn vaak niet 100 % betrouwbaar of representatief. Het antwoord op de vraag: is deze bron betrouwbaar/representatief is vaak: aan de ene kant wel want....., aan de andere kant niet want.....

Stappenplan cartoons

Stap 1

Bekijk de prent zonder te oordelen. Wat zie je, wat lees je? Staat er nog een tekst bij (boven/onder)? Probeer zo objectief mogelijk te kijken en je oordeel nog even uit te stellen.

Stap 2

Ga nu interpreteren. Herken je personen/ symbolen etc. Zie je tegenstellingen, sterke overdrijvingen?

Stap 3

Probeer nu de mening van de tekenaar te vinden. Wat vindt de tekenaar ervan? (Soms is dat precies het tegenovergestelde van wat hij uitbeeldt, hij maakt dan gebruik van overdrijving)

Stap 4

Wat zegt dit over de tekenaar? Bij welke groep hoort hij? Voor wie is de tekening bedoeld?

Stap 5

Bij welke historische vraag is deze cartoon een bruikbare bron? In het algemeen zijn cartoons goede bronnen als je een onderzoek naar meningen, en minder bruikbaar bij vragen over feiten.

Probeer deze stappen eens toe te passen bij deze cartoon:

Tekstvragen

H1: het fascisme in Italië

1. a. Tot welke partij behoorde Italië tijdens de Eerste Wereldoorlog?
b. Noem twee redenen waarom Italiaanse soldaten zich na de Eerste Wereldoorlog aansloten bij knokploegen.
2. Waar komt het woord “fascisme” vandaan?
3. a. In de tekst (naast afbeelding 1 op pagina 2) wordt gesproken over de militante voorhoede van de fascistten. Wat wordt hiermee bedoeld?
b. Hoe was deze militante voorhoede te herkennen?
4. Bedenk waarom Mussolini op een gegeven moment niet meer bij het socialistische partijblad ‘Avanti’ paste.
5. a. Waarom werd de fascistische partij van Mussolini een anti-partij genoemd?
b. Leg uit wat het fascisme van democratie vindt.

Mussolini grijpt de macht

6. Bedenk waarom de fascistten gewelddadig tegen socialistten en communisten waren.
7. a. Beschrijf hoe de fascistten aan de macht kwamen.
b. Stelling: *Mussolini is op legale wijze aan de macht gekomen*. Maak met goede argumenten duidelijk of je het met deze stelling eens of oneens bent.

Totalitair Italië

8. Leg uit dat indoctrinatie nodig was in de Italiaanse totalitaire staat.
9. Is Mussolini zijn droom van het herleven van het Romeinse Rijk uitgekomen? Leg je antwoord uit.

H2: Het nationaalsocialisme in Duitsland

10. Geef twee redenen waarom het Duitse volk weinig vertrouwen had in de Weimarrepubliek.
11. Bekijk bron 1 onder de vraag en pas hierbij het stappenplan 'spotprenten' toe.
- a. Bedenk welk jaartal bij bron 1 past.
 - c. Hoe noemen we de gebeurtenis in bron 1?
 - d. Leg uit wat bron 1 duidelijk wil maken. Gebruik hierbij ook de symbolen.

Bron 1

12. Leg uit waaruit bleek dat slechts weinigen iets zagen in de Weimarrepubliek. Gebruik in je antwoord de begrippen links en rechts.
13. Leg uit dat een simpele boodschap in een tijd van economische crisis aanslaat bij de kiezers.

Onrust tussen rechts en links

14. a. Waarvoor had de politicus Hitler talent?
b. Leg uit waarom je de 'bruinhemden' van Hitler kan vergelijken met de 'zwarthemden' van Mussolini.

Totalitair Duitsland

15. Wanneer kon Hitler de (enige) *Führer* van Duitsland worden?

16. Verklaar waarom afbeelding 10 (pagina 11) een mooi voorbeeld van propaganda is.
17. Lees bron 2.
Leg met een voorbeeld uit de bron uit dat geen Duitser kon ontsnappen aan de indoctrinatie.

Bron 2

De fabrikanten van ontvangtoestellen werden ertoe aangezet grote aantallen goedkope radio's te fabriceren. Die onder de naam Volksontvanger hun weg vonden naar de huiskamers. Het aantal ontvangers steeg in een jaar tijd met ruim een miljoen tot meer dan zes miljoen in 1934. In 1938 was dit getal opgelopen tot 9,5 miljoen. (...) Ook in openbare instellingen, fabrieken, scholen en op plaatsen in de open lucht zorgden luidsprekers voor de verbreiding van de nazi-propaganda. (...) Tot in de intimiteit van de huiskamer drong de stem van Hitler door.

*Naar: R.L. Schuursma, Met de microfoon en camera.
Radio en film in het Derde Rijk.*

Vragen na het behandelen van H1 en H2.

18. a. Noem drie overeenkomsten tussen het fascisme en het nationaal-socialisme. Leg deze overeenkomsten in eigen woorden uit.
b. Wat is het grootste verschil tussen fascisme en het nationaal-socialisme?
19. Wat was bij de nazi's belangrijker: het nationalisme of het socialisme? Leg je antwoord uit.
20. Bedenk welke leider (Mussolini of Hitler) het dichtst bij een totalitaire staat is gekomen. Onderbouw je antwoord met goede argumenten.
21. Leg aan de hand van een voorbeeld uit wat 'gelijkschakeling' inhield.
22. Bij het fascisme, het nationaalsocialisme en het communisme speelde propaganda een zeer grote rol.
a. In welke twee landen was de propaganda het meest effectief? Noem hiervoor twee redenen.
b. Noem twee propagandathema's die in deze landen zeer belangrijk waren.
23. Leg uit: totalitaire staten zijn dictaturen, maar dictaturen zijn niet altijd totalitaire staten.

24. Bekijk bron 3: pamflet uit maart 1933.
- Over welke gebeurtenis gaat dit pamflet?
 - Vind je deze bron betrouwbaar? Verklaar je antwoord.
 - Waar roept dit pamflet toe op?

Bron 3

25. Lees bron 4.
- Is de onderstaande bron bruikbaar in een onderzoek naar Duitsland in de jaren dertig van de 20^e eeuw? Verklaar je antwoord.
 - In hoeverre is dit een betrouwbare bron? Leg je antwoord uit.
 - Leg uit dat Haffner zijn mening kon onderbouwen met feiten.

Bron 4

Van Hitlers positieve prestaties moet in de eerste plaats zijn *Wirtschaftswunder* worden genoemd, het economisch wonder dat alle overige prestaties geheel in de schaduw stelt. (...) Schrijnende nood en massale ellende hadden plaatsgemaakt voor een bescheiden-behaaglijke welstand. Bijna even belangrijk: radeloosheid en hopeloosheid waren vervangen door zekerheid en zelfvertrouwen. En nog wonderbaarder: de overgang van crisis naar de economische bloei was gerealiseerd zonder inflatie en tegen volstrekt stabiele lonen en prijzen. (...) De mate waarin de Duitsers zich dankbaar en overdonderd toonden, valt niet te overschatten. Vooral de Duitse arbeiders stapten na 1933 in dichte drommen van de SPD en KPD (sociaaldemocratische en de communistische partij) over op Hitler. In de jaren 1936-1938 werd de algemene stemming compleet door dit economische wonder overheerst. Iedereen die nog afwijzend tegenover Hitler stond, werd afgedaan als een dwarsligger. 'De man heeft misschien zijn gebreken, maar hij heeft ons ook weer arbeid en brood gegeven'. Zo luidde in deze jaren de mening van de miljoenen voormalige aanhangers van SPD en KPD, die in 1933 nog massaal tegen Hitler waren geweest.

Een fragment uit het boek *Anmerkungen zu Hitler* (1978) van de Duitse journalist Sebastian Haffner, 1907-1999, werkelijke naam Raimond Pretzel).

26: Vraag is vervallen

27 Bekijk bron 6.

- Pas het stappenplan 'cartoons' toe. Schrijf de antwoorden in je schrift en bepaal wat de maker met deze cartoon duidelijk wil maken.
- Met wie wordt Mussolini vergeleken? Ondersteun je antwoord met een beeldelement.
- Welk kenmerk van het *fascisme* vind je terug in deze bron? Leg je antwoord uit.
- (alleen vwo) Wat zegt de bron over de achtergrond van de maker?

Bron 6: Koning Victor Emmanuel II kroont Mussolini. Onder de bron staat: *koning Victor Emmanuel II: 'ik denk, meester, dat er plek is voor nog iemand'.*

KING OF KINGS.

KING VICTOR EMANUEL. "I SUPPOSE, MASTER. THERE'S ROOM FOR ANOTHER ONE."

28: Bekijk bron 7. Pas het stappenplan 'cartoons' toe en beantwoord daarna de vragen.

- Op welke gebeurtenis heeft deze bron betrekking?
- Hoe heeft Hitler van deze kans gebruik gemaakt?
- Kun je uitleggen waarom de hele zaak in Nederland nogal wat opschudding veroorzaakte?
- Wat probeert de maker van de prent duidelijk te maken?
- Wat zegt de bron over de achtergrond van de maker?

Bron 7: De oude Hindenburg zegt tegen Hitler: *'Dit is een geschenk uit de hemel. Als je nu geen dictator kunt worden, lukt het je nooit'.*

In zijn rechterhand heeft Hitler een document met daarop de woorden: *noodverordening.*

29: Bekijk bron 8 en 9.

- Kun je zeggen dat Hitler op democratische wijze *Führer* van Duitsland is geworden? Leg je antwoord uit.
- Heeft Hitler de democratie gebruikt om *Führer* te worden? Verklaar je antwoord.
- Over welk gebeurtenis gaat bron 9? Leg je antwoord uit aan de hand van 3 beeldelementen.

Bron 8

Jaartal	Gebeurtenissen
1928	- Verkiezingen: NSDAP krijgt 2.6%
1932	- Verkiezingen: NSDAP krijgt 37%
1933	- Hitler als rijkskanselier aangesteld (minister-president) - Rijksdagbrand - Noodverordening (geen persvrijheid etc.) - Verkiezingen (onvrij: gebruik geweld en sommige partijen verboden) NSDAP krijgt 43% - Machtigingswet: Hitler schaft de democratie af
1934	- Hitler <i>Führer</i> van Duitsland

Bron 9

